

ADAM WYDERKA
Instytut Ekonomiki Rolnej
W a r s z a w a

WYKORZYSTANIE SIŁY ROBOCZEJ WE WSIACH O ROZDROBNIONEJ STRUKTURZE GOSPODARSTW ROLNYCH

(na przykładzie trzech wsi woj. rzeszowskiego)

Stosunkowo dużo miejsca poświęca się obecnie zagadnieniu bilansu siły roboczej. W wielu wypowiedziach zwraca się uwagę na zjawisko tzw. przeludnienia agrarnego¹. Nie ulega wątpliwości, że problem zatrudnienia i właściwego wykorzystania siły roboczej występuje najbardziej jaskrawo w rejonach o dużym rozdrobieniu gospodarstw. Jednak określenie bilansu siły roboczej w takich rejonach jest zadaniem niełatwym. Zadanie to utrudnia fakt rozpowszechnionego zarobkowania poza gospodarstwem rolnym. Jednak o ile zarobkowanie w gospodarstwach małych jest zjawiskiem dodatnim i uzasadnionym z punktu widzenia społecznego, to w gospodarstwach większych niekiedy odbija się ujemnie na wynikach gospodarowania.

W celu zbadania jak zagadnienia te przedstawiają się w rzeczywistości, opracowano wyniki badań ankietowych z trzech wsi w województwie rzeszowskim. Jakkolwiek wyniki te mają raczej charakter przyczynkowy, to jednak dają one w pewnej mierze obraz omawianego zagadnienia nie tylko w badanych wsiach, lecz i w całym rejonie. Do badań zostały wybrane następujące wsie:

Bzianka, pow. Rzeszów,
Bieliny, pow. Nisko,
Laszczyny, pow. Łańcut (obecnie pow. Leżajsk).

Dane z tabeli 1 wskazują, że Bzianka pod względem struktury obszarowej zbliżona jest do przeciętnych swego macierzystego powiatu, pozostałe wsie wykazują większe rozdrobnienie.

Pod względem położenia, które w omawianym zagadnieniu ma poważne znaczenie ze względu na możliwości źródeł zarobku poza rolnictwem,

¹ I. Kowalska, Problem przeludnienia agrarnego w Polsce Ludowej, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1/1957.

badane wsie nie wyróżniają się zbyt od przeciętnych. Odległości od ośrodków przemysłowych kształtują się następująco:

Bzianka — 9 km od Rzeszowa,

Bieliny — 3 km od Rudnika i 18 km od Niska,

Laszczyny — 19 km od Leżajska i 54 km od Stalowej Woli.

Tabela 1

Porównanie niektórych danych dla badanych wsi i powiatów^a

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw w ha					Na 1 gospodarstwo przypada	
	0,5—1	1—3	3—10 ^b	10 ^b i więcej	Ra- zem	powierz- chni ogólnej ha	ludzi
pow. Rzeszów	9,2	56,8	33,5	0,5	100,0	2,60	3,6
Bzianka	5,4	60,2	33,3	1,1	100,0	2,88	3,9
pow. Nisko	8,3	37,8	50,9	3,0	100,0	3,62	3,4
Bieliny	15,5	63,6	20,9	—	100,0	2,06	4,1
pow. Łańcut	9,6	51,4	38,6	0,4	100,0	2,74	3,6
Laszczyny	14,5	48,7	36,8	—	100,0	2,80	3,9

^a Dane dotyczące powiatów podane według NSP z 1950 r.

^b Dla powiatów granica grup obszarowych jest 10 ha (dane wg NSP), dla badanych wsi — 9 ha. Ten ostatni podział oparty jest na grupach obszarowych wydzielonych przez Zakład Struktury Społeczno-Ekonomicznej Wsi IER.

Jakkolwiek nie można powiedzieć, aby badane wsie odpowiadały pod każdym względem przeciętnym dla rozpatrywanego rejonu, to jednak nie są to wsie wyjątkowe i dlatego można na ich podstawie wnioskować zarówno o sytuacji ekonomicznej jak i stosunkach pracy w danym rejonie.

Badane rodziny w wymienionych wsiach zostały podzielone na 2 grupy: do pierwszej grupy (A) zaliczono rodziny łączące pracę w gospodarstwie rolnym z pracą zarobkową poza gospodarstwem. Jako kryterium wydzielenia tej grupy przyjęto stałą pracę gospodarza (głowy rodziny) poza gospodarstwem rolnym bądź pracę dorywczą, jeśli stanowi ona główne źródło utrzymania rodziny. W wypadku pracy dorywczej zaliczono do grupy A te rodziny, których wysokość ogólnych zarobków przekraczała 50% rocznej wartości produkcji globalnej, liczonej według cen bilansowych IER.

Do drugiej grupy (B) zaliczono rodziny, dla których głównym źródłem dochodu jest rolnictwo. W grupie tej znajduje się co prawda część rodzin, w których członkowie rodzin zarobkują poza rolnictwem, jednak łącznie wysokość ich zarobków stanowi mniej niż 50% wartości produkcji globalnej danego gospodarstwa.

W badanych wsiach mieszka 416 rodzin, w tym 389 rodzin posiadających gospodarstwa rolne oraz 27 rodzin bezrolnych lub posiadających działki do 0,5 ha. Rodziny te nie są związane z rolnictwem (m. in. wcho-

dzą tu rodziny nauczycieli i urzędników) i dlatego nie wzięliśmy ich pod uwagę w naszym opracowaniu.

Strukturę rodzin w zależności od posiadanego obszaru i głównego źródła utrzymania ilustruje tabela 2.

Tabela 2

Struktura rodzin według posiadanego obszaru

Wyszczególnienie	Ogółem rodzin	Odsetek rodzin w poszczególnych grupach obszarowych w ha				
		0,5—1	1—3	3—6	6—9	9 i więcej
A. Rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową						
Bzianka	27	18,5	74,1	7,4	—	—
Bielinesy	139	20,9	67,6	11,5	—	—
Laszczyny	36	16,7	58,3	25,0	—	—
Razem	202	19,8	66,8	13,4	—	—
B. Rodziny utrzymujące się z rolnictwa						
Bzianka	66	—	54,5	42,5	1,5	1,5
Bielinesy	81	6,2	56,8	32,1	4,9	—
Laszczyny	40	12,5	40,0	37,5	10,0	—
Razem	187	5,4	52,4	36,9	4,8	0,5

Ze względu na brak istotnych różnic pomiędzy poszczególnymi wsiami, w analizie naszej będziemy rozpatrywać średnie dane z trzech badanych wsi każdej grupy.

Z przedstawionej tabeli wynika, że w badanych wsiach dominują gospodarstwa drobne, przy czym rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową posiadają przeważnie mniejsze gospodarstwa, rodziny utrzymujące się głównie z rolnictwa — nieco większe.

Rodziny z grupy A są również bardziej liczne w porównaniu z grupą B. Średnio na 1 rodzinę w grupie A przypada 4,75 osób, na 1 rodzinę z grupy B — 3,62 osoby.

Praca zarobkowa poza własnym gospodarstwem rolnym wywiera duży wpływ zarówno na poziom bytowy rodziny, jak i na produkcję gospodarstwa. Ilustruje to tabela 3.

Z tabeli 3 wynika, że wartość produkcji globalnej roślinnej i zwierzęcej jest w badanych grupach rodzin podobna. Natomiast w produkcji towarowej występują istotne różnice. Rodziny utrzymujące się głównie z rolnictwa mają większą towarowość, podczas gdy rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową większą część swych wytworów konsumują. Produkcja towarowa w stosunku do globalnej stanowi w rodzinach grupy A średnio 18,7%, podczas gdy w rodzinach grupy B — 32,3%. Tendencja ta utrzymuje się we wszystkich grupach obszarowych.

Przejdźmy obecnie do określenia zasobów siły roboczej w badanych grupach gospodarstw. Na zasoby te składa się praca osób dorosłych stale pracujących w gospodarstwie, praca członków rodziny pracujących zarob-

Tabela 3

Porównanie sytuacji ekonomicznej badanych dwóch grup gospodarstw

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha				
	0,5—1	1—3	3—6	6—9	9 i więcej
Ilość użytków rolnych na 1 przeliczeniową osobę produkcyjną					
— (ha) A	0,27	0,60	1,26	—	—
B	0,55	0,89	1,30	1,83	4,15
Ilość koni na 1 gospodarstwo					
— (sztuk) A	—	0,42	1,40	—	—
B	—	0,68	1,47	2,42	2,40
Pogłowie bydła na 1 gospodarstwo					
— (sztuk dużych) A	0,71	1,52	2,42	—	—
B	1,07	1,49	2,39	3,10	4,74
Pogłowie trzody chlewnej na 1 gospodarstwo — (sztuk dużych)					
A	0,18	0,24	0,40	—	—
B	0,01	0,26	0,48	0,62	0,84
Wartość produkcji globalnej na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	8 790	15 347	24 808	—	—
B	8 624	15 649	22 196	36 605	43 510
Wartość globalnej produkcji zwierzęcej na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	5 546	9 517	15 055	—	—
B	5 067	5 575	16 837	19 519	24 480
Wartość produkcji towarowej na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	864	2 806	6 072	—	—
B	1 896	4 344	10 212	13 187	20 661
Wartość towarowej produkcji roślinnej na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	116	398	1 341	—	—
B	416	627	2 611	4 351	7 925
Wartość towarowej produkcji zwierzęcej na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	748	2 408	4 731	—	—
B	1 481	3 717	7 600	8 836	12 736
Wartość środków produkcji na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	4 224	9 601	20 802	—	—
B	3 406	14 051	21 739	37 722	31 208
Wartość maszyn na 1 gospodarstwo — (zł)					
A	2 339	4 434	9 285	—	—
B	720	4 945	9 697	21 488	11 220
Udział produkcji towarowej w produkcji globalnej — (%)					
A	9,83	18,28	24,48	—	—
B	21,98	27,76	46,00	36,00	47,48
Wartość produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych — (zł)					
A	13 441	8 835	6 783	—	—
B	10 931	8 301	7 609	6 534	3 938

Ciąg dalszy (tab. 3)

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha				
	0,5—1	1—3	3—6	6—9	9 i więcej
Wartość produkcji towarowej na					
1 ha użytków rolnych — (zł) A	1 321	1 615	1 660	—	—
B	2 403	2 305	2 684	2 354	1 870
Wartość maszyn na 1 ha					
użytków rolnych — (zł) A	3 776	2 553	2 539	—	—
B	913	2 623	2 549	3 836	1 015
Przeciętne zarobki spoza gospodarstwa — (zł na 1 rodzinę)					
A	14 232	14 117	22 674	—	—
B	648	1 881	3 223	4 917	—

kowo i pomagających w gospodarstwie, praca dzieci i osób starszych, praca donajęta oraz pomoc rodziny zamieszkałej poza gospodarstwem. W rocznych zasobach pracy dla osób dorosłych stale pracujących w gospodarstwie przyjęto 225 dni¹, dla innych osób opierano się na danych ankietowych. Przy braku danych w ankiecie dokonywano następujących szacunków:

dla osoby dorosłej dorywczo pracującej w gospodarstwie od 20 do 50 dni,

dla osoby powyżej 60 lat — 112 dni,

dla dzieci od 7 do 14 lat — 56 dni,

dla osoby przyjezdnej pomagającej w czasie urlopu — 10 dni.

Tabela 4

Źródła siły roboczej w badanych gospodarstwach (w %)

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha				
	0,5—1	1—3	3—6	6—9	9 i więcej
Zasoby dni pracy członków rodziny zamieszkałych w gospodarstwie					
grupa A	99,6	99,0	99,4	—	—
„ B	98,7	99,0	99,3	98,5	83,8
Dni donajęte (wraz z odrobkiem)					
grupa A	0,3	0,8	0,3	—	—
„ B	0,5	0,5	0,4	1,2	16,2
Dni rodziny spoza gospodarstwa ^a					
grupa A	0,1	0,2	0,3	—	—
„ B	0,8	0,5	0,3	0,3	—

^a Są to z jednej strony osoby, które wyszły z gospodarstwa przeważnie do miasta i pomagają w pracy w czasie swych urlopów, z drugiej strony dzieci będące w szkołach.

¹ IGS w swej pracy „Bezrobocie wśród chłopów” określa rok pracy w rolnictwie na 225 dni. Piekarkiewicz i Antoniewski ustalają ilość dni pracy w małych gospodarstwach chłopskich na 250 dni.

W zasobach siły roboczej obliczonych powyższą metodą główny udział stanowi siła robocza rodziny. Natomiast siła robocza, pochodząca z do najmu oraz osób przyjeżdżających na urlopy — stanowi w badanych wsiach bardzo mały udział i nie odgrywa istotnej roli.

Pod względem źródeł siły roboczej w badanych grupach gospodarstw nie ma istotnych różnic. Natomiast poważniejsze różnice występują w strukturze zasobów dni członków rodziny zamieszkałych w gospodarstwach. Ilustruje to tabela 5.

Tabela 5

Struktura dni siły roboczej członków rodziny zamieszkałych w badanych gospodarstwach (%)

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha				
	0,5—1	1—3	3—6	6—9	9 i więcej
A. Rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową					
Razem	100,0	100,0	100,0	—	—
Dni osób dorosłych pracujących stale w gospodarstwie	73,5	75,3	73,3	—	—
Dni osób dorosłych pracujących dorywczo w gospodarstwie	14,8	13,2	11,3	—	—
Dni dzieci (7—14 lat) pomagających w gospodarstwie	8,9	6,8	5,1	—	—
Dni osób w wieku ponad 60 lat pomagających w gospodarstwie	2,8	4,7	10,3	—	—
B. Rodziny utrzymujące się z rolnictwa					
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dni osób dorosłych pracujących stale w gospodarstwie	80,1	81,2	86,0	93,9	100,0
Dni osób dorosłych pracujących dorywczo w gospodarstwie	—	2,8	3,5	1,3	—
Dni dzieci (7—14 lat) pomagających w gospodarstwie	4,0	3,7	5,8	2,9	—
Dni osób w wieku ponad 60 lat pomagających w gospodarstwie	15,9	12,3	4,7	1,9	—

W gospodarstwach grupy A niższy jest odsetek dni osób dorosłych pracujących stale w gospodarstwie, a wyższy odsetek dni osób pracujących dorywczo. Są to osoby zarobkujące stale poza gospodarstwem i pomagające dorywczo w pracy w gospodarstwie rolnym.

Po obliczeniu pełnych zasobów dni siły roboczej, które potencjalnie znajdują się w badanych gospodarstwach, porównujemy z rzeczywistym zapotrzebowaniem wg normatywów, które uzyskał E. Gorzelak w IER na podstawie badań przeprowadzonych w podrejonie podlaskim w 9 gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną na podstawie specjal-

nych dzienniczków robocizny. Normatywy te zastosowano do obliczeń w badanych gospodarstwach w zależności od struktury zasiewów i posiadanego inwentarza. Jakkolwiek stosowanie normatywów w gospodarstwie rolnym może budzić wątpliwości¹, jednak jest to metoda najprostsza i najpowszechniej stosowana.

Stosowanie norm z podrejonu podlaskiego do badanych wsi rzeszowskich nie jest rozwiązaniem najlepszym. W badanych wsiach rzeszowskich jest nieco większe rozdrobnienie gospodarstw i większa szachownica gruntów, ale warunki produkcyjne gospodarstw są zbliżone. Wyrażają się one w podobnej jakości gleby, podobnej strukturze zasiewów w obsadzie inwentarza żywego, wyposażeniu technicznym itp. Większe rozdrobnienie badanych wsi i szachownica gruntów wymagają zwiększonych nakładów pracy i dlatego, aby nasze obliczenia w miarę możliwości zbliżyć do rzeczywistości, powiększamy normatywy dla trzech badanych wsi o 10% i na tej podstawie ustalamy bilans siły roboczej (tabela 6).

Tabela 6

Zasoby i zapotrzebowanie siły roboczej w dniach na 1 ha uż. roln.

Grupy obszarowe w ha	Rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową (A)			Rodziny utrzymujące się głównie z rolnictwa (B)		
	zasoby siły roboczej	zapotrze- bowanie siły roboczej	nadwyż- ka lub niedobór	zasoby siły roboczej	zapotrze- bowanie siły roboczej	nadwyż- ka lub niedobór
0,5—1	458	151	+307	363	131	+232
1—3	230	122	+108	229	118	+111
3—6	144	104	+40	152	106	+46
6—9	—	—	—	118	101	+17
9 i więcej	—	—	—	73	77	-4
przeciętnie	223	119	+104	177	110	+67

Na podstawie pełnych rocznych zasobów i rocznego zapotrzebowania siły roboczej otrzymaliśmy nadwyżkę dni, która przede wszystkim znajduje się w rodzinach łączących z gospodarstwem rolnym pracą zarobkową poza gospodarstwem. W tych gospodarstwach mimo rozpowszechnionego zarobkowania, mamy więcej niewykorzystanej siły roboczej.

Wysoka liczba dni zasobów pracy na 1 ha użytków rolnych jest zbliżona do danych z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w województwie rzeszowskim. Średnie z 3 lat (1951/52—1953/54) wykazują, że na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach małopolskich przypada 215,6 dnia, w średniorolnych słabszych 146,6 dnia, w średniorolnych mocniejszych — 110,0 dni roboczych.

Liczba dni jaka przypada na 1 ha użytków rolnych według normatywów jest zbliżona do innych obliczeń. Na przykład J. Michałowski

¹ E. Bialski, O metodzie określenia zapotrzebowania na siłę roboczą, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 3/1958.

w opracowaniu „Wiesń nie ma pracy” (IGS, 1935 r.) przyjmuje dla powiatu rzeszowskiego 100 dni pracy na 1 ha użytków rolnych.

Dane powyższe są zbliżone do naszych obliczeń dla ogółu gospodarstw. Natomiast w poszczególnych grupach obszarowych są znaczne różnice. Jest to oczywiste, gdyż w miarę zmniejszania się gospodarstwa zwiększa się ilość pracy przypadająca na 1 ha użytków rolnych.

Gospodarstwo rolne cechuje duża symbioza pracy w domu i w produkcji rolnej i podzielenie tych prac nie jest sprawą łatwą. Toteż odnosi się wrażenie, że ludność wiejska nie pozostaje bez pracy, posiada zajęcia w swoich gospodarstwach i domach. Jednak czas ten nie jest należycie wykorzystany. Mamy zatem do czynienia z dużym marnotrawstwem pracy ludzkiej.

Z przedstawionej tabeli 6 wynika, że w badanych wsiach istnieją poważne nadwyżki siły roboczej. Wypada się zastanowić, czy rzeczywiście jest to siła całkowicie zbędna w badanych wsiach. Mówiąc o rzeczywistych nadwyżkach, nie powinniśmy uwzględniać osób pomagających w rolnictwie, a zatrudnionych w przemyśle czy handlu. Również nie należy uwzględniać pracy dzieci, osób starszych, członków rodziny przyjeżdżających na urlopy itp. Wprawdzie pomoc tych osób w gospodarstwie rolnym, zwłaszcza w okresie szczytowych prac, ma duże znaczenie, lecz jeśli chodzi o liczbę osób zbędnych, obecność ich nie stwarza niebezpieczeństwa przeludnienia agrarnego.

Należy więc uwzględniać tylko osoby dorosłe pracujące stale w gospodarstwie rolnym. Zasoby pracy tych osób powinny być właściwym miernikiem do wnioskowania. Dane te ilustruje tabela 7.

Tabela 7

Nadwyżki lub niedobory siły roboczej w dniach na 1 ha uż. roln. na 1 rodzinę oraz w osobach na 100 ha uż. roln.

Grupy obszarowe w ha	Rodziny łączące rolnictwo z pracą zarobkową (A)			Rodziny utrzymujące się głównie z rolnictwa (B)			Razem na 100 ha uż. roln. osób
	na 1 ha uż. roln. dni	na 1 rodzinę dni	na 100 ha uż. roln. osób	na 1 ha uż. roln. dni	na 1 rodzinę dni	na 100 ha uż. roln. osób	
0,5—1	185	121	63	—154	122	51	59
1—3	50	86	17	66	125	22	19
3—6	1	4	—	23	88	8	6
6—9	—	—	—	9	48	3	3
9 i więcej	—	—	—	—16	—179	—6	—6
przeciętnie	46	82	15	38	106	13	14

Z tabeli tej wynika, że w obu grupach gospodarstw nadwyżki siły roboczej są podobne.

Średnio w grupie gospodarstw A na 100 ha użytków rolnych jest 15 osób nadwyżki, w obu grupach gospodarstw (A i B) nadwyżka wynosi przeciętnie około 14 osób.

Uwzględniając tylko osoby w wieku produkcyjnym stale pracujące w gospodarstwie, we wsiach badanych istnieją pewne nadwyżki siły roboczej. Wprawdzie nie są one zbyt duże, jednak dotyczą wsi o rozpowszechnionym zarobkowaniu. We wsiach o mniejszym zarobkowaniu są one znacznie większe.

Ze względu na dużą liczbę gospodarstw drobnych, zwłaszcza w rejonie południowo-wschodnim, właściwe i racjonalne wykorzystanie siły roboczej jest zagadnieniem bardzo istotnym. W tych gospodarstwach siła robocza nie jest przez cały rok w pełni wykorzystana.

Nakłady pracy na 1 ha użytków rolnych w badanych wsiach (w obu grupach gospodarstw) wynoszą przeciętnie około 114 dni. Tak wysokie nakłady w warunkach istniejącej struktury gospodarstw i techniki produkcji w pełni się tłumaczą. Nie są one jednak uzasadnione ze społecznego punktu widzenia, gdyż taką samą ilość produkcji można by wytworzyć w warunkach zmiany ustroju agrarnego przynajmniej o połowę niższymi nakładami pracy. Tak więc na tego rodzaju terenach rozdrobnionej gospodarki rolnej istnieje podwójne marnotrawstwo siły roboczej. Z jednej strony wyraża się ono w braku pełnego zatrudnienia ludności rolniczej, z drugiej strony, zatrudnienie to nie daje należytych korzyści ani producentom ani społeczeństwu.

АДАМ ВЫДЭРКА

Институт Экономии Сельского Хозяйства

В а р ш а в а

ПОТРЕБНОСТИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ДЕРЕВНЯХ С РАЗДРОБЛЕННОЙ СТРУКТУРОЙ ХОЗЯЙСТВ (НА ПРИМЕРЕ ТРЕХ ДЕРЕВЕНЬ В РЖЕШОВСКОМ ВОЕВОДСТВЕ)

Резюме

В рассматриваемых трех деревнях автор разделяет исследуемые крестьянские семьи на две группы: А — с двумя источниками дохода, т. е. с ведения хозяйства и с заработного труда, Б — содержащиеся главным образом с ведения хозяйства.

Хозяйства группы Б — обыкновенно более крупные и с более высоким уровнем производства.

Потребность рабочей силы в группе А составляет 119 дней, в группе Б — 110 дней на 1 га земельных угодий. Излишек рабочей силы в группе А составляет около 48 дней на 1 га, в группе Б — 38. В итоге на каждые 100 га земельных угодий в исследуемых деревнях приходится лишними 14 человек в производственном возрасте.

В районах с раздробленной структурой сельских хозяйств происходит двойная расточительность рабочей силы: с одной стороны ее неполное использование (в среднем меньше чем 200 дней в год), а с другой — неэкономическое использование, так как в условиях другой аграрной структуры такое же самое количество продукции может производиться при гораздо низших затратах рабочей силы.